

Тімуш Ірина Сергіївна –

кандидат юридичних наук, докторант докторантури та ад'юнктури КНУВС

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАВОЗНАВСТВА

Проаналізовано концептуальні підвалини, що уособлюють певні узагальнювальні та систематизуючі характеристики феномена права (незважаючи на специфіку й альтернативність конкретних форм його буттєвого виявлення) та, відповідно, здатні бути методологічною основою інтегрування як існуючих уявлень про право, так і засобів його реалізації.

Проанализированы концептуальные фундаменты, олицетворяющие определенные обобщающие и систематизирующие характеристики феномена права и, соответственно, способные быть методологической основой интеграции как существующих представлений о праве, так и средств его реализации.

The article deals with the analysis of some generalizing and systematizing conceptual foundations, which can be regarded as a methodological ground of integration of existing views on law and means of its realization.

Ключові слова: правознавство; феномен права; інтегративний підхід.

Структурно-функціональна неоднорідність права цілком закономірно приводить до його галузево-предметної диверсифікації, а отже, й до плюралістичності методів забезпечення правової справедливості юридичних процедур та рішень. Згоданий плюралізм поступово утверджується "... як найважливіша складова методології юриспруденції, ... починаючи пробивати собі дорогу через нашарування моністичного підходу в його ідеалістичній і, до болю звичній марксистській, матеріалістичній версії" [1, с. 41]. І річ тут не стільки в "толерантності" сучасної науки, її "невойовничості" щодо методологічних позицій, альтернативних "єдино прийнятній", скільки в тих парадигмальних змінах, що відбулися в контексті самих ідеалів раціональності. На відміну від кла-

сичної доби в історії науки, коли постулювалася єдиність (відповідним чином й абсолютна єдність) досліджуваної реальності та визнавалася лише одна істина, що адекватно її відтворює в знанні, сучасна наука схиляється до визнання "безлічі реальностей, кожна з яких має свої критерії існування. У зв'язку з цим наші уявлення про правову реальність дуже обмежені й не охоплюють розмаїття існування реальностей у правовій сфері. Навіть при першому наближенні може бути виділена нормативна реальність, реальність правосвідомості, реальність правовідносин, реальність правової поведінки – у кожній з яких може бути встановлена істина" [1, с. 42].

Зрештою, так само, як і кожна галузь самого права, будь-який варіант теоретичних рефлексій останнього характеризується не тільки своїм специфічним предметом, але й власною методологією. При цьому в методологічному плані складається така фундаментальна дилема: чи вважати право єдиним, цілісним феноменом, інтегрованим спільними для всіх модусів його буттєвого втілення сутнісними характеристиками, або ж визнати "поліесенціальність", багатосутнісність права, реалізація кожної з яких здійснюється у своїй окремій площині суспільних відносин, потребуючи відповідних теоретичних осмислень та особливих методів, котрі можна поєднувати хіба що за принципом додатковості.

Водночас усупереч, здавалося б, природності такого розмежування та орієнтації на взаємодоповнюваність різнопредметних правових теорій та методів, досить часто доводиться стикатися з випадками їхніх колізій і навіть відвертих несумісностей. Достатньо згодати, скажімо, взаємовиключні підходи до статусу прав людини з позицій позитивізму (що розглядає такі права, як "даровані владою", через їхню матеріалізацію в законі) та юснатуралізму чи правової антропології (де зазначені права фігурують у вигляді "природжених та невід'ємних"). В останньому випадку конституювання цих прав визначається вже самою належністю особи до "роду людського", тимчасом як, наприклад, з погляду правового персоналізму всі суб'єктивні права є відносними, "а саме: права людини набуваються та втрачаються в залежності від виконання відповідних обов'язків"; тобто вони мають "не державне і не природне (біологічне) походження, а виникають на основі еквівалентного обміну послугами між вільними особистостями... як засобу подолання культурної недостатності індивідів для здійснення всього розмаїття їхніх інтересів власними силами" [2, с. 303–304].

Варто зазначити, що такі методологічні конфронтації є наслідком не самих лише суб'єктивних розбіжностей у тлумаченнях способів реалізації правової справедливості та застосування закону, а й насамперед вони зумовлені низкою існуючих суперечностей, що виявляються вже в основах праворозуміння, тобто усвідомлення змісту та цільових характеристик феномена права як такого. Адже цей феномен є досить багатомірним навіть на рівні своїх сутнісних підвалин

(визначаючи нормативні рамки свободи як у плані індивідуального буття, так і її мірила в контексті громадських, національно-державних, міжнаціональних інституційних утворень і навіть у глобальному масштабі), а тому будь-яка абсолютизація того чи іншого вузькопредметного методу його вивчення чи застосування призводитиме до парадоксальних наслідків. Як слушно, на наш погляд, зауважує В. М. Селіванов, "... якщо, наприклад, будь-яка галузева юридична наука може бути точною усередині своєї предметної сфери, то вона абсолютно неточна і завжди неповна стосовно дослідження сутності об'єкта в цілому (права або держави). Тобто при пізнанні права як феномена людської культури тільки галузевий юридичний підхід просто неправомірний" [3, с. 69–70]. Саме тому, гадається, наразі дедалі більше актуалізуються спроби комплексних підходів до вивчення та реалізації права, в межах яких воно поставало б у єдності своїх сутнісних характеристик, буттєвих форм та функціональних спрямованостей. З цією метою воно має розглядатися невід'ємно від контексту тієї реальності, де відбувається становлення правової належності, її осмислення та динаміка. Загальна теорія права, на підставі якої передбачається синтезування цілісної системи правознавства, повинна координуватися з дослідженнями процесів державотворення, культурної історії (у тому числі й історії права), суспільно-ціннісних орієнтирів, психологічних основ міжлюдських стосунків тощо. Інакше кажучи, сучасне правознавство вже не може бути виключно юридичною наукою, що абстрагується від будь-яких "метаправових" аспектів нормативно-інституційного регулювання життя суспільства, оскільки, певна річ, право не є самоцінним та самодостатнім феноменом і має досить складну систему своїх соціокультурних детермінант. Відповідним чином, правова наука не повинна обмежуватися самими лише тлумаченням чинного законодавства та його приведенням до логічно несуперечливої форми матеріалізації. Адже метою права є реалізація та утвердження справедливості, тимчасом як у логічно досконалому вигляді може закріплюватися і цілком несправедливий закон: "... концепція справедливості, в якій йдеться лише про наслідки логічного застосування норм, не йде далі процесуальних аспектів справедливості і не містить жодних критеріїв оцінки того, чи є чинні норми насправді справедливими" [4, с. 139]. Отже, такі критерії треба шукати за межами "чистої нормативності" правового закону, що потребує окрім подолання суперечливості між юридичними методами (а також в контексті технологій застосування кожного з них) ще й узгодження правових орієнтирів з суспільно-буттєвими основами створення рівних можливостей для реалізації суб'єктивних прав і свобод. Як висловився з цього приводу Ж.- Л. Бержель, "коли звучить звичне питання – "що є право – наука чи мистецтво?", – всі врешті-решт сходяться в тому, що це мистецтво, яке полягає в поліпшенні соціальних відносин шляхом формулювання справедливих правил і їх застосуванні в неупередженій манері; це

мистецтво ще й тому, що право не обмежується простим утвердженням правил, їх тлумаченням і розв'язанням спірних ситуацій; завдання права полягає також у тому, щоб класифікувати юридичні факти, конструювати теорії, розробляти принципи. Але для того, щоб пояснити і задовольнити соціальні сподівання і відносини, право не може залишатися осторонь від інших суспільних дисциплін, від філософії, історії, соціології, економіки, антропології, політики" [5, с. 22].

Проте, коли сьогодні робляться спроби здійснення інтегративних підходів до правознавства, вони нерідко наражаються на дещо скептичне ставлення до результативності й взагалі доцільності подібних переорієнтацій правової науки. Зокрема, як засвідчують матеріали Міжнародного науково-теоретичного семінару з проблем сучасної юридичної методології (Київ, вересень 2004 р.), хоча й доводиться визнати, що "ефективність класичної методології виявляється досить обмеженою, ... а тому є потреба у розробці нових комплексних підходів, котрі б забезпечували синхронне підвищення легітимізаційного та прогностичного потенціалу методів юридичного мислення" [6, с. 3], однак пропозиції щодо інтегральних підходів до права нерідко кваліфікуються "не інакше, як еkleктика, що полягає в механічному та часто-густо довільному змішуванні різних, нерідко добре відомих теорій, концепцій та поглядів" [7, с. 40].

Звичайно, тут важко заперечити те, що вести мову про інтеграцію правознавства доцільно лише на підставі певних концептуальних засад, котрі сягали б своїм корінням сутнісних глибин права як такого. Без цілісної концепції праворозуміння можна, у кращому випадку, констатувати наявність хіба що різних окремих проявів цього суспільного феномена, кожен з яких асоціюється з релевантними методами (що можуть навіть бути взаємопротилежно зорієнтованими) його вивчення та соціобуттєвої реалізації. Проте питання щодо змісту "права" як загального поняття, а також стосовно методології практичного втілення цього змісту лишатимуться при цьому відкритими.

Окрім того, слід, однак, зауважити, що "справжній" (а не суто еkleктичний) інтегральний підхід до правознавства аж ніяк не передбачає "механічного" поєднання різнопредметних методів, а полягає у пошуках "синтетичного" ("несаморозірваного") тлумачення сутності права, здатного виконувати функцію того "координуючого начала", на підставі якого заповнювалися б прірви між такими поки що альтернативними один до одного теоретико-методологічними концепціями, як позитивістська та юснатуралістична, лібертаристська та етатистська, онтологічна та деонтологічна, персоналістська та соціотарна, метафізична та реалістична, нормативістська та казуїстична тощо (оскільки всі вони пов'язані з репрезентаціями одного й того ж явища – *права* – та прагнуть досягнення спільної мети – *справедливої* регуляції суспільних відносин). Іншого разу, певна річ, інтегративний підхід насправді буде неспроможний обґрунтовано протиставити себе еkleктичному.

Нарешті, що стосується відсутності на сьогоднішній день однозначних концептуальних засад згаданого інтегрування, то ця обставина ще, мабуть, не є достатньою підставою для відхилення самої його ідеї. Тим більше, що "не стільки метод породжує теорію, скільки, навпаки, теорія створює метод" [8, с. 74]). Якщо ж ми намагаємося спочатку створювати у своїй свідомості які-небудь апріорні методологічні схеми, щоб потім "підлаштовувати" під них реальність (зокрема, правову), то тоді "наука юридичної методології перетворюється на антинауку" (Ibid.).

Річ у тому, що, у своєму строгому розумінні, метод являє собою практично зорієнтовану *теорію*, а тому його систематичне викладення навряд чи може хронологічно передувати побудові теорії. Відповідно, поки що зарано розглядати "інтегративну правову методологію", оскільки ще досить далеким від завершення є проект побудови самих навіть концептуальних засад "синтезованого праворозуміння", а не те щоб строгої та цілісної теорії права, котра б не за самими лише своїми цільовими характеристиками могла називатися "інтегральною".

Методологічні функції інтегративного підходу до права та правознавства полягають насамперед не стільки у виробленні чітко визначеної стратегії та послідовності процедур, котрі гарантували б формальну правильність та справедливність юридичних рішень, скільки, по-перше, у спрямуванні на адекватне розуміння сутності права (котре не обмежувалося б абсолютизацією тих чи інших його окремих аспектів) і, по-друге, у визначенні критеріальних мірил обрання самого *шляху*, на якому має здійснюватися пошук таких рішень. Інакше кажучи, не можна побудувати якого-небудь *єдиного* "інтегрального методу", що замінив би собою та витіснив усі інші (зокрема, й ті, котрі вже давно апробовані та досі ефективно працюють у відповідних предметних сферах, нехай навіть достатньо вузьких). Такий проект був би відверто утопічним. Однак цілком можливим вбачається виявлення тих концептуальних підвалин, що уособлюють певні узагальнюючі та систематизуючі характеристики феномена права (незважаючи на специфіку та альтернативність конкретних форм його прояву й реалізації) та, відповідно, здатні бути методологічною основою інтегрування як наших уявлень про право, так і потенційних засобів утвердження правової належності в людській правосвідомості та реальному бутті суспільних відносин.

Аналогічно тому, як тесретична інтеграція сучасного правознавства вже не схиляється до ідеї "світоглядного монізму" (а отже, припускає відповідну плюралістичність тлумачень природи та джерел правової належності), інтегрування правової методології також не має на меті встановлення такого "монізму методологічного", у результаті якого диференціювання правових та неправових дій підпорядковувалося б певній стандартній формулі чи алгоритмові. Адже, очевидно, саме собою досягнення методологічної єдності не є самоцільним.

Значно важливішою, гадається, буде така функціонально-цільова комплементарність окремих методів (кожен з яких характеризується предметною й технологічною специфікацією), за якої їхня сумарна дія не стала б на заваді та не підривала ефективності кожного з них у плані їхнього спрямування на спільний бажаний результат – утвердження чи поновлення правової справедливості, що визначається загальнолюдськими нормативно-ціннісними орієнтирами, осмисленими крізь призму конкретно-історичних умов та особливостей регульованих суспільних відносин.

До того ж періодичне повернення до ідеї інтегрального правознавства стимулюється не стільки дефіцитом спроб встановлення методологічної єдності в юриспруденції, скільки втратою при таких спробах тих суспільно значущих орієнтирів, заради яких, власне, й генерується та еволюціонує право як форма налагодження і підтримання суспільного порядку. Наприклад, запропонована свого часу Г. Кельзенем теорія “чистого права” була розроблена на засадах єдиного дедуктивно-нормативістського методу, концептуальною основою якого було своєрідне “очищення” змісту права від будь-яких онтологічних чи “есенціалістських” нашарувань. Тобто цей зміст зводився ним до логічної організації правової належності (формальної сторони права) при повному абстрагуванні від будь-яких характеристик “суцього буття” (правової реальності). Тим самим, по-перше, нейтралізувалася проблема “метаюридичних критеріїв справедливості”, оскільки останні витісняються “критеріями правової бажаності”, втіленими в законі. Наприклад, право на життя, власність чи особисту свободу визначаються в контексті цього підходу не їхньою “природністю” чи ще якими-небудь “субстанційними якостями”, а лише тим, що посягання на них передбачатиме санкціоновану реакцію у вигляді застосування сили як до *небажаних* дій. Сама ж “бажаність” не підводиться тут під жодні онтологічні кореляти (через те, що її спрямування можуть бути досить непередбачуваними та суперечливими з погляду наявного буття, а тому право має, з цієї позиції, концентруватися виключно не на сфері суцього, а на сфері належного, котре не має логічно однозначного відношення до першого) [9, с. 153].

По-друге, у руслі такої “дистиляції” правової форми упорядкування нормативності належного, звичайно ж, створюється можливість повної формалізації та логіко-дедуктивної “алгоритмічності” побудови системи правових норм, так щоб кожна така норма була прямим чи опосередкованим логічним наслідком “основної норми”, в якій втілюється генеральне спрямування встановлюваного державою суспільного порядку. У разі ж відсутності в законодавстві спеціальної норми, що явно визначає певний модус бажаної поведінки чи дії, то останні визнаються належними (за принципом “латентної”, “неявної бажаності”), якщо гіпотетичне нормативне їх заперечення призводитиме до су-

перечливості (логічної непослідовності та нормативної несумісності) відповідного кодексу [10, с. 308].

Хоча, на перший погляд, цей методологічний підхід, як правило, приваблює своєю логічною виваженістю й строгою системністю, однак, гадається, зайвими будуть коментарі стосовно його відкритості щодо майже необмеженого суб'єктивізму в плані демаркації "належного" та "небажаного". Адже при цьому в "основній нормі" як базовому підґрунті системи правової нормативності можуть реалізуватися абсолютно довільні ціннісно-сміслові орієнтири (у тому числі й такі, що ґрунтуються на приматі силових засобів перед правовими). Отже, "нормативізм, незважаючи на всю його примарну привабливість та логічність, не прагне створення реальної картини права, а зображує його за допомогою вихолощених абстракцій та формально-юридичних конструкцій, ніяким чином не пов'язаних з дійсною складністю буття" [11, с. 30]. До того ж дедуктивно-нормативістський методологічний монізм стикається із суттєвою проблемою збереження тієї своєї строгості, що відзначає внутрішню організацію побудованої таким чином системи правових норм, при застосуванні останньої в конкретних ситуаціях (особливо у випадках, що мають "нетиповий" характер).

Як відомо, класичною схемою застосування нормативних положень закону є так званий "правовий силогізм". Він являє собою своєрідну єднальну ланку між правовою нормою та окремою специфічною ситуацією і покликаний забезпечувати однозначну відповідь на питання щодо того, чи є ця норма застосовною до розглядуваної ситуації. Проте, як свідчить практика, далеко не завжди така відповідь може бути знайдена на основі суто формальних силогістичних міркувань (уже хоча б через неспроможність нормативно передбачити та узагальнити всі можливі варіанти ситуативних конкретизацій норми, а також через відсутність у низці випадків чітких граней між її дотриманням та порушенням). Такі "важкі випадки" ("hard cases", за висловом Р. Дворкіна) можуть бути пов'язані з наявністю недостатньо визначених правових понять та формулювань закону, існуванням в об'єктивній дійсності нечітких областей денотації, принципово незавершеністю людського досвіду, труднощами вербалізації методологічних правил, конфліктами у вживанні одних і тих самих термінів тощо [12, с. 155]. Тож, "ця проблема виявляється найважливішою у багатьох дискусіях стосовно того, що таке право. Вона обговорювалася під багатьма назвами, включаючи питання про те, чи завжди мають судді на свій розсуд вирішувати справи у важких випадках, і чи насправді існує те, що деякі філософи права називають "прогалинами" ("gaps") у праві" [13, с. 2].

Таким чином, можна констатувати, що мірою дивергенції правотворчої та правозастосовної діяльності, формальної директивності закону та реальнобуттєвої нормативності права, лібертаристського та етатистського підходів до сутності праворозуміння, суб'єктивізму та

об'єктивізму в тлумаченні джерел правової належності тощо, дедалі відчутніше актуалізуватимуться методологічні проблеми подолання амбівалентностей в уявленнях про зміст справедливості та правових засобах її забезпечення. При цьому основним спрямуванням інтегративних кроків у розв'язанні цих проблем має бути координаційна єдність теоретичного правознавства, філософсько-гуманітарних знань про людину та суспільство як онтологічні мірила правових начал, а також дійсної практики правовідносин та правових механізмів їх регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оборотов Ю. М. Філософія права та методологія юриспруденції / Ю. М. Оборотов // Проблеми філософії права. – К. – Чернівці : Рута, 2003, – Т. 1. – 2003.
2. Вайшвилла А. Правовой персонализм как аксиологическая теория и как методология правопонимания в современном демократическом обществе / А. Вайшвилла // Проблемы философии права. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006.
3. Селіванов В. М. Право у дзеркалі філософії / В. М. Селіванов // Проблеми філософії права. – К. – Чернівці : Рута, 2003, – Т. 1. – 2003.
4. Ллойд Д. Идея права / Ллойд Д. – М. : ЮГОНА, 2002.
5. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Бержель Ж.-Л. – М. : Нота bene, 2000.
6. Wyrtenberger T. Current Trends in German Legal Methodology // Ibid.
7. Rabinovich P. Methodology of the Ukrainian General Theory of State and Law: Current Trends / P. Rabinovich // Ukrainian Law Review. – 2004. – № 7(12).
8. Kozlovskiy A. The Science of Juridical Methodology as "Antiscience" / Kozlovskiy A // Ukrainian Law Review. – 2004. – № 6 (11).
9. Kelsen H. Reine Rechtslehre / Kelsen H. – Wien, 1960.
10. Фригт Г. Х. фон. Нормы, истина и логика / Г. Х. фон Фригт // Логико-философские исследования: Избранные труды. – М. : Прогресс, 1986.
11. Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права / Мережко А. А. – К. : Юстиниан, 2002.
12. Титов В. Д. Юридическая логика в США / Титов В. Д. – Х. : Ксилон, 2007.
13. Dworkin R. No Right Answer? / R. Dworkin // New York University Law Review. – 1978. – Vol. 53. – № 1.